

Preszókratikus filozófia — tanulnivalók

Ez egy rövidített-átírt-pontosított változat a Wikipédiából. Csak addig marad itt, amíg dolgozatírási célokból szükségem van rá.

A „preszókratikus filozófia” elnevezés jelentése:

Szókratész előtti filozófia. A Kr. e. VI. sz.-tól Szókratészig tartó gondolkodást jelenti. (Szókratész i.e. 470 és 399 között élt.) Pl.: Hérakleitosz, Xenophanész, Püthagorasz, Démokritosz, Anaximenész, Anaximandrosz és Thalész görög filozófusok. A két legfontosabb preszókratikus filozófiai iskola a milétoszi (Thalész, Anaximandrosz, Anaximenész) és az eleai (Xenophanész, Parmenidész, Zénón, Melisszosz).

A preszókratikus filozófusok Szókratész előtt avagy az ő kortársaként tevékenykedtek, de mindenképp az őt megelőző korszak világgképét értelmezték.

Számos preszókratikus filozófus esetében nehéz az érvelés tényleges menetét meghatározni, amelyek végső nézeteikhez vezettek. Annak ellenére, hogy legtöbbjük jelentős szövegeket hozott létre (a filozófiatörténeti közfelfogás szerint általában „A természetről” címmel), ezek közül egyik sem maradt fenn teljes formában. Csupán későbbi gondolkodók vagy történetírók által szerkesztett tartalmi összefoglalások (testimoniumok), illetve esetenként rövid töredékek (fragmentumok) maradtak ránk. A preszókratikusok első és legfontosabb értelmezője Arisztotelész.

A preszókratikus filozófusok elvetették a világ és jelenségei hagyományos mitológiai magyarázatát egy racionálisabb magyarázat javára. Legtöbbjük a következő alapvető kérdéseket fogalmazta meg:

Honnan származik minden?

Milyen anyagból áll valójában; mi az elsődleges anyag (princípium)?

Hogyan magyarázható a természetben található dolgok sokfélesége (pluralitás)?

Hogyan írható le a természet matematikailag?

Mások problémák és paradoxonok meghatározására koncentráltak, amelyek a későbbi matematikai, tudományos és filozófiai vizsgálódások tárgyai lettek. Természetesen a korai görög gondolkodók kozmológiáját a modern tudományon alapuló nézetek felülbírálták. Az utókor számos magyarázatukat visszautasította, de folyamatos hangsúlyt helyezett a legkorábbi kérdésfeltevések jelentőségére. Platón számos nézetét a preszókratikusok véleményével párbeszédben fejtette ki (például a Parmenidész c. dialógusban), Arisztotelész pedig elsőként tulajdonított történeti jelentőséget a Szókratész előtti gondolkodóknak, akiknek maga is sokat köszönhetett.

Alapkérdés: filozófusok vagy természettudósok-e a preszókratikus gondolkodók

A hagyományos értelmezés szerint a preszókratikus filozófia egyszerre része a filozófia és a természettudomány történetének. Az utóbbi évtizedekben azonban ezt a hagyományos értékelést komoly és sokszor

megfontolandó kritikák érték. Egyes értelmezők például azt hangoztatták, hogy a milétoszi gondolkodókat, Thalészt, Anaximandroszt és Anaximenészt, az antik kozmológiai hagyomány megalapozóit, nem jogos filozófusnak tekintenünk, hiszen ők elsősorban fizikával foglalkoztak. Igaz ugyan – hangzik az érv –, hogy az antikvitásban a fizika a filozófia részét képezte, ám ez manapság már nem így van. Amennyiben tehát Thalész és követői kizárólag, vagy elsődlegesen, fizikai elméleteket dolgoztak ki, annyiban mai fogalmaink szerint nem filozófusok, hanem sokkal inkább természettudósoknak nevezhetők.

Ez esetben rugalmasabbnak tűnik a hagyományos felfogás, amely szerint e korai gondolkodók egyforma joggal nevezhetők tudósoknak és filozófusoknak. Hiszen az olyan átfogó kategóriák, mint „filozófia” és „tudomány” koronként változó tartalmúak, és ennek megfelelően koronként más kritériumai vannak annak, hogy mit tekinthetünk tudományosnak, illetve mit tekinthetünk filozófiának.

Fontos azt is megérteni, hogy a Szókratész előtti filozófia és a mitikus világgfelfogás között a határvonal igen halvány. A filozófia akkor született, amikor a mitikus szemlélet már nem tudott kielégítő választ adni a világ keletkezésére, felépítésére és működésére. Ám az ember kezdetben nehezen szakad el a mítosz világától, egyrészt a szokás, az ősök tisztelete nem engedi, másrészt a félelem a közösség megtorlásától, az istenektől. Harmadrészt: nyelve sincs hozzá kezdetben, még nincs igazán kiérlelt fogalmi nyelv, csak a régi, költői, metaforikus.

A milétoszi természetfilozófia

A világ természetének racionális leírására tett első kísérletek Ióniában születtek. Milétoszban egyetlen évszázad alatt három nagy filozófus is tevékenykedett: Thalész, Anaximandrosz és Anaximenész. Mindhármuk kozmológiája egy őanyag létezésének a feltételezésén nyugszik. Az első filozófia műveket a mitológiai történetek miatt érzett elégedetlenség motiválta, hogy a természet felépítéséről és annak jelenségeiről megkísérljenek rendszeres természettani magyarázatot adni.

Milétoszi Thalész (Milétosz, Kb. Kr. e. 624 – 546.). A hét bölcs egyike, a matematika és filozófia atyja, a milétoszi iskola első képviselője, a legkorábbi görög természetfilozófus, azaz olyasvalaki, aki a dolgok összességének mint egésznek a természetét kutatta. Ő volt az első, aki nem valamiféle istenek akaratából származtatta a világot, hanem megpróbált magyarázatot találni arra, hogyan és milyen anyagokból is keletkezhetett az. Ő az első olyan görög matematikus is, akinek neve fennmaradt.

Thalész a kis-ázsiai Milétoszban született előkelő családban. Olajjal kereskedett, beutazta az akkor ismert

művelt világot Mezopotámiától Egyiptomig. Politikai tanácsadóként is ismert, például az ión városok szövetkezését támogatta a perzsa fenyegetés ellensúlyozására. Elméleti ismereteit a gyakorlatban is kamatoztatta, így már életében nagy elismerésre tett szert.

Thalész mérnök volt Milétoszbán. Egyes életrajzírók szerint Egyiptomban gyakran volt együtt a papokkal, ezért megtaláljuk filozófiájában az egyiptomi kultúra több elemét is. Így például a világot a vízből származtatta és azt gondolta, hogy az a vízen lebeg. Emellett úgy vélte, hogy a természetben semmi nem szűnik meg, nem pusztul el, hanem öselemeire bomlik: ebből az öselemből keletkezik és ebben semmisül meg.

Thalész foglalkozott csillagászati megfigyelésekkel és olyan kozmológiai problémákkal is, mint például a Föld stabilitása. Azt, hogy foglalkoztatta a világ szerkezetének magyarázata, jól példázza, hogy előre jelezte azt a Kr. e. 585. május 28-án volt napfogyatkozást, ami állítólag hozzájárult a lüdek és médek háborújának befejezéséhez. Lehet, hogy Babilonban jutott hozzá az ottani papok feljegyzéseikhez: ők vallási célból már Kr. e. 721-től teljes és részleges napfogyatkozásokat is megfigyeltek. Az is lehetséges, hogy egyiptomi útján jutott ehhez az ismerethez. Csillagászati munkásságára utal az alábbi feljegyzés: „Thalész azt tanítja, hogy a Fiastyúk reggeli lenyugvása az őszi napéjegyenlőség után huszonöt nappal következik be.”

Írásos műve nem maradt fenn, így munkásságát csak mások megemlékezéseiből ismerjük – bár közülük Arisztotelész csak közvetett módon, mások tájékoztatása alapján ismerhette tanításait, ezért mindig elővigyázatosan is fogalmazott, amikor Thalészról volt szó.

Őt tekintjük az első filozófusnak, bár gondolkodásmódja még naiv volt.

Úgy vélte, hogy mindennek az alapja a víz, hiszen minden élő ebből születik, és ekként végzi; szerinte a szárazföld is a vízen úszik.

Az, hogy Thalész a dolgok alapanyagának (archéjának) a vizet tekintette, Arisztotelész következtetése. Arisztotelész feltételezte, hogy Thalész az élőlények születését és táplálkozását megfigyelve jutott arra a hitre, hogy az egyes élőlények születéséhez és fennmaradásához leginkább nedvességre van szükség. Úgy látta, hogy minden dolog tápláléka nedves, sőt maga a hó is a nedvességből ered és él. Így például nedvesség van a növényekben, nedvesség van az ételekben, a mag is tartalmaz nedvességet – a sziklák és a halottak viszont gyorsan kiszáradnak. A víz, pontosabban a nedvesség a dolgok lelke, a teremtett világ lényege. A föld valamiképpen megszilárdult víz, azonban nem tudjuk, miként képzelte ezt az átalakulást (ami nem jelenti, hogy ne lett volna erről valamilyen elmélete).

Kozmológiájának keleti eredetét valószínűsíti az a neki tulajdonított állítás, mely szerint a föld fadarabként úszik a vízen. (Egyiptomban a földet a vízen úszó, lapos tányérnak képzelték. Babiloniában Apszu és Tiámat képviselte az ősi vizeket. Marduk szétszakította Tiámat testét: így jött létre a föld és az ég, Apszu pedig a föld alatti víz lett.)

Arisztotelész A lélekről című írásában azt írja, hogy Thalész úgy gondolta, hogy az egész világnak valamiképpen eleven és lélekkel felruházott a lénye: „Egyesek azt állítják, hogy a lélek az egész mindenségben elvegyült. Talán ezért hitte Thalész, hogy minden istennel van tele.”

Thalész azt vallotta, hogy a világ jelenségei élő sajátosságokat mutatnak, mindennek lelke van – ezt a szemléletet „hülozoistá”-nak (hülé = anyag, és zoé = élet) nevezik. Azt állította, hogy a világ istenekkel van tele, és a látszólag élettelen dolgoknak is van lelkük. Példaként a mágnest és a borostyánt hozta fel.

Matematikai és műszaki felfedezéseiről itt nem kell szólni.

Thalész tanítványait (Anaximandrosz, Anaximenész) ezúttal kihagyjuk.

A nyugati görögség: az eleaiak és a püthagoreusok

A nagy milétosziakat követően a „nyugati” (vagyis délitáliei, dór jellegű) görög gondolkodók, akik a kezdetektől fogva nagyban különböztek a milétosziaktól, feladták az ősi anyag kutatását és náluk inkább a vallás (püthagoreusok) vagy a metafizikai ellentmondások (Parmenidész és Zénón) voltak a hajtóerők. Az első két filozófus, akiről tudni, hogy Dél-Itália görög városaiban tanított, két ióniai emigráns volt: Xenophanész és Püthagorasz. Utóbbi a Kr. e. VI. század vége felé volt negyvenes éveiben. (A görög életrajzírók úgy tartották, hogy egy filozófus 40 éves kora körül van virágkorában, az a csúcskorszaka, „akméja”. Így aztán, ha csak lehetett, ezzel is számoltak.)

Parmenidész

Filozófiai felfogását töredékesen fennmaradt Tankölteményében fejtette ki. Ez a tanköltemény nehezen érthető, emelkedett, kinyilatkoztatásszerű formában íródott. A kinyilatkoztatásra hivatkozó kerettörténetnek, az emelkedettségnek és a nehezen érthető fogalmazásmódnak az lehet a célja, hogy megmutassa, a halandók megszokott módján nem érhető el az igazság. A költemény szerkezete is erőteljesen szembeállítja egymással a megismerés két módját: az észre támaszkodó közvetlen (metafizikai) belátást és a tapasztalatra alapozott világmagyarázatot, mely akár lehet tudományos világmagyarázat is. A metafizika és tapasztalati világ éles szembeállítása nála jelenik meg a filozófia történetében először.

A költemény elején a költő égi utazásra indul egy kocsin, melyet „okos kancák” húznak, majd miután a Napleányok is csatlakoznak az ifjúhoz, attól kezdve ők hajtják a kocsit. Mikor a fogat eléri az Éjszaka és Nappal kapuját, a Napleányok kieszközlilik, hogy Diké, a jog és igazságosság istennője kinyissa nekik a kaput. Ezek után egy meg nem nevezett istennő fogadja az ifjút és mindenre kiterjedő beavatásban részesíti:

„Mindent meg kell tudnod:

úgy a meggyőző igazság rendületlen szívét,
mint a halandók látszatait, melyekben nincsen igaz
bizalom.

De azért csak ezt is megtanulod, hogy a látszóknak

hogy kellett hitelesen lenniük, mindenek lévén mindeneken át.”

Az istennő tanítása abból indul ki, hogy csak az a kutatási út elfogadható, mely szerint [a kutatási út célja, a kutatás tárgya] van, az alternatíva, mely a nem-létet állítaná, nem végezhető, sőt ki sem mondható.

Ebből az egyszerű és józan ésszel felfoghatónak tűnő elvből viszont sok elég meglepő és józan ésszel felfoghatatlannak tűnő következtetés vezethető le. A létező először is oszthatatlan: ha ugyanis részekre osztható lenne, akkor a részek között más, mint a nem-létező, nem lehet, hogy legyen – csakhogy ez nem lehet, mert nem-lét nincs, tehát a Lét sem osztható (ez gyakorlatilag az ún. indirekt bizonyítás első ismert példája). Hasonlóan igazolható, hogy a Létező nem mozog; azonkívül homogén: mivel nincs kevésbé-lét meg jobban-lét, csak egyfajta létezés, ezért nem lehetséges, hogy a Létező itt ilyen legyen, ott meg másmilyen. Még rejtélyesebb megállapítás, hogy a Létező gömb alakú, ezt többen valamiféle metaforának tartják.

Parmenidész a létező jegyeinek felsorolásakor kimondja, hogy a létező nem keletkezett, hanem öröktől fogva létezik. Ugyanis, mint az istennő mondja: „Nem fogom megengedni, hogy a nem létezőből / mondd vagy gondold keletkezését, mert nem gondolható el és nem mondható, hogy nem létezik”. Abból a tényből, hogy létező nem született, hanem mindig is létezett, következik romolhatatlansága is, ugyanis a parmenidészi tanítás szerint nem válhat nem-létezővé a létező. Azt a tényt, hogy mégis kimondjuk, hogy nemlétezés, létezés, keletkezés, pusztulás, helyváltoztatás, azzal magyarázza, hogy ezek a jegyek csak olyan nevekre alkalmazhatók, melyeket az emberek alkottak maguknak, mivel igaznak hiszik ezeket a dolgokat.

Parmenidész kizárja az űr létezését, és azt is, hogy a létező bármi másban, vagy máson lenne: a létező „teljes egészében összefüggő, mert létező érinti a létezőt”. A létező dolgok egységet alkotnak, mégpedig a Létező egységét, ami teljes. Nincs a létezőnek hiányzó része, ezért nem lehetséges, hogy osztható legyen, mert ez ellenkezne természetével, azaz akkor valami tőle különböző, tehát nem-létező lenne található benne.

Az V. századi ión filozófia: válasz a nyugati görög bölcselőre

A Kr. e. V. századi ión filozófiát a parmenidészi metafizika határozta meg. A ión gondolkodók találékony és kreatív módon választ kívántak adni a józan észnek a környező világba vetett hitet ért radikális parmenidészi kritikára. Anaxagorasz és az atomisták (Leukipposz és Démokritosz), valamint Empedoklész is óvakodtak attól, hogy semmibevegyék azt az eleai érvet, miszerint a semmiből nem jöhet létre semmi. E kor filozófusai azonban több ponton is eltértek az eleai tanításoktól: Anaxagorasz, Melisszosz, Empedoklész és az atomisták is úgy gondolták, hogy a sokaság nem jöhet létre az eredeti egységből, ha létezik sokaság, akkor az a kezdetektől kell, hogy létezzen. Többen, köztük Empedoklész is a mozgást nem tekintették magától érthető előfeltevésnek, hanem igyekeztek megindokolni azt. Az atomisták viszont megelégedtek azzal a kijelentéssel, hogy mozgás mindig is volt.

Elképzelhető, hogy Hérakleitosz is Parmenidésszel vitatkozó gondolkodó, bár a legtöbbször fordítva gondolják.

Epheszoszi Hérakleitosz

Uralkodó családból származott. A jelenleg elfogadott álláspont szerint az i. e. 6. században volt élete delén és számottevő filozófiai tevékenysége i. e. 480 körül érhetett véget.

Sok legenda szól róla. Pl. visszautasította, hogy törvényeket alkosson az epheszosziak számára, és inkább a gyermekekkel játszott az Artemisz-templomban. Azonban életrajzában csupán azok a részletei fogadhatók el bizonyosan, hogy Epheszoszban élt, régi arisztokrata családból származott, és rendkívül embergyűlölő volt.

Egy ókori szerző Hérakleitoszt „rejtvényben szóló”-nak nevezte. Erről a tulajdonságáról kapta későbbi jelzőjét, a homályos-t. Másik ismert jelzője a „síró filozófus” volt, ami részben abból a mondásából származott, miszerint minden dolog folyik, másrészt pedig abból, hogy melankóliát tulajdonítottak neki, bár ezen inkább „indulatosságot” értek, és nem a szó későbbi és modern értelmében vett „melankóliát”.

Hérakleitosz valószínűsíthetően írt legalább egy könyvet. Címe valószínűleg „A természetről” volt. (Más források szerint: Műzsák.) Ez a könyv állítólag három fejezetre oszódott: a mindenségről szóló, a politikára és a teológiára. Modernkori kommentátorok ezt a felosztást vitatják: olyan nézet is van, hogy Hérakleitosz egyáltalán nem írt összefüggő könyvet, hanem csupán szóban tanított. Ezt az elméletet támasztja alá a mű tömörsége és könnyen megjegyezhető formája: a fennmaradt fragmentumok szerintük nem hasonlítanak egy összefüggő, írásos munka alapján készült kivonatra. Ennek a nézetnek viszont ellentmond az 1. számú töredék, amely egy bonyolult szerkezetű mondatlal kezdődik:

„Bár a logosz ez, örökre képtelenek értelmetlenségükben felfogni az emberek előbb is, mint hallották volna, s azután is, hogy már meghallották. Mert bár minden eszerint a logosz szerint lesz, mégis olyanok, mintha nem vennének tudomást róla, mikor megismerkedni kezdenek oly szavakkal és tényekkel, amilyeneken én végigvezetem őket, fölfejtve mindent természete szerint és megmagyarázva, hogyan van. A többi ember azonban észre sem veszi, amit ébren tesz, ugyanúgy, ahogyan elfelejti, amit alva.” (Sextus Empiricus)

Azonban az sem kizárt, hogy miután Hérakleitosz hírnévre tett szert, követői a bölcs mondásait egy könyvben gyűjtötték össze.

Hérakleitosz az ókorban a homályos fogalmazásáról volt híres. Kijelentései titokzatosak és szándékosan homályosan, jóslatszerűen voltak megfogalmazva, hogy csak azok értsék meg, akik szerinte érdemesek rá. A könyvet állítólag Szókratész is olvasta, majd a következőket mondta: „Amit meg lehet belőle érteni az rendkívüli, amiből arra következtetek, hogy a többi része

is ilyen, de hogy mélyre jusson az ember, déloszi bűvárnak kell lennie.”

Sem Arisztotelész, sem Platón nem foglalkozott különösebben Hérakleitoszszal, nagyon ritkán idézték, Platón csak alkalmyszerűen említi, akkor is inkább humoros, vagy ironikus formában, különösen a „minden dolog áramlik” kijelentésére fektetve a hangsúlyt.

Hérakleitosz úgy tekintett saját magára, mint aki e világ felépítésével kapcsolatban olyasmiket is tud, amit a többi ember nem. Továbbá azt is elpanaszolja, hogy hiába akarja megosztani ezt a tudást, a többségnek nem sikerül felismernie az igazságot, amely elmondása szerint „közös”, azaz minden ember számára hozzáférhető, ha csak a megfigyelésre és az értelemre támaszkodik, és nem képzel magának egy félrevezető értelmet. Hérakleitosz számos töredékében vádolja az embereket azzal, hogy képtelenek felismerni az igazságot, de hasonló elmarasztalásokat címzett olyan konkrét személyekhez is, mint Homérosz, Hésziódosz, Xenophanész és Püthagorasz. Ez a a közös igazság a „Logosz”, ami úgy értelmezendő: a dolgok arányos elrendezésének a módszere, vagy annak egységesítő kifejezése, amelyet majdhogynem a dolgok egyenként és összességükben vett szerkezeti tervének is lehet nevezni. A közös terv vagy mérték szerinti elrendezés eredményeként a dolgok összessége, bár láthatólag sokféle, teljesen különálló részekből áll, valójában egyetlen összefüggő egészben egyesül: „Nem énram, hanem a Logoszra hallgatva bölcs dolog egyetérteni azzal, hogy minden dolog egy.”

Hérakleitosz az ellentétek között négy csoportot különböztetett meg:

1. Ugyanaz a dolog vált ki ellentétes hatásokat az őt megítélők különböző csoportjainál. (Például „a tenger a legtisztább és a legmocskosabb víz; a halaknak iható és életben tartó, az embereknek ihatatlan és pusztító”, „szamaraknak kedvesebb a szecska az aranyból” [az embereknek az arany a szecska] stb.)
2. Ugyanazon dolog különböző aspektusai ellentétes leírásokat tesznek lehetővé („Az út felfele és lefele ugyanaz”)
3. A jó és a kíváncsi dolgok csak akkor lehetségesek ha ismerjük az ellentéteiket. (Nem létezik helyes a helytelen nélkül)
4. Minden dologban azonos módon jelen van minkét ellentét (élő - holt, éber - alvó, ifjú - öreg, stb.)

Az ellentétek láthatatlan összeköttetéssel vannak összekötve, mely Hérakleitosz szerint sokkal erősebb, mint minden „látható” összekötés. Ez az összekötés biztosítja a világban látható rendet: „...a viszálykodók egyetértésben vannak egymással...”, ami azt jelenti, hogy az ellentétek a megfelelő mértékben, kiegyensúlyozottan vannak jelen a világban. A kozmosz egyensúlya úgy tartható fent, hogy az egyik irányba haladó változás előbb-utóbb a másik irányba fordul át, azaz ha végtelen harc folyik az ellentétek között. Ha az ellentétek közötti harc megszűnne, és egy ellentét túlsúlyba kerülne, akkor a világ megsemmisülne.

Hérakleitosz talán legismertebb fenmaradt töredéke a folyó-hasonlat:

„Hérakleitosz azt mondja valahol, hogy minden mozgásban van, és semmi sem marad változatlan, és a folyó áramlásához hasonlítva a létezőket, azt mondja, hogy nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba.” (Platón: Kratülosz 402 A)

A platóni értelmezés szerint Hérakleitosz a folyó-hasonlattal a minden dologban jelenlevő abszolút változást akarta hangsúlyozni. A még látszólag nyugalomban levő dolgok is állandó változásban vannak, csak mi ezt nem látjuk mindig. Ilyen például a látszólag nyugalomban levő vasedény, ami viszont az idő elteltével megrozsdásodik, vagy egy tengerparti szirt, amit idővel kikezd a víz, stb.

Hérakleitosz másik híres állítása szerint az egészében vett világrend tűzként írható le, amelynek olykor kihunynak részei, hogy így hozzák létre a másik két alapvető világegyetemet, a tengert és a földet, máskor pedig fellobbanak. A tűz, a tenger és a föld között állandó változás megy végbe, mely változást az „aithér”-beli tűz irányít. A tűz a kozmológiai folyamatok mozgatója: látszólag ennek a régiójából származik az eső, amely végső soron a tengert táplálja, maga pedig (mivel a tűz nedvességet „fogyaszt”) a tengerről fölemelkedő kipárolgásokkal töltkezik.

Több vélemény szerint milétoszi értelemben Hérakleitosz esetében nem beszélhetünk kozmogóniáról: az ő esetében a tűz nem tekinthető eredendő alkotóanyagának (archénak), abban az értelemben, ahogyan a víz az Thalésznál, illetve a levegő Anaximenészénél. A világrendet szerinte sem isten, sem ember nem alkotta, hanem „mindig volt, van és lesz: örökké élő tűz, amely fellobban mértékre és elalszik mértékre.”

A lélek ugyancsak tűzből épül fel, a halála pedig a „nedvességbe” való teljes beleolvadás. A „működőképes” lélek száraz, azaz tüzes: „A száraz lélek a legbölcsebb és a legkiválóbb” Ezzel az alkoholisták nagyon nem értenek egyet. Pedig tény, hogy a lélek nedvesedése, például erős részegség hatására, gyermeteggé, beteggé teszi az embert és megfosztja erejétől: „A férfit, ha lerészegedett, serdületlen fiú vezeti; botladozik, nem veszi észre, hová lép, nedves lelke lévén.” Ez azt is jelenti, hogy Hérakleitosz az értelmet a lélekbe helyezte és olyan kozmikus tűzként írta le, mint ami bizonyos mértékig rendelkezik a kozmikus tűz hatalmával. Ezt a gondolatot valószínűleg abból a megfigyelésből vette, hogy amíg az élő test meleg, addig a holt test hideg.

Hérakleitosz etikai tanítása formáját tekintve gnómius és sokban hasonlít elődei tanításaihoz, bár ő sokkal nyersebben fejezte ki magát. Különösen fontosnak a mértékletességet tartotta, pontosabban azt, hogy az emberek legyenek tisztában saját képességeikkel. Az ember csak úgy válhat bölccsé, ha megismeri a dolgok központi jelentőségű szabályszerűségeit.

További fontos mozzanat Hérakleitosz etikájában az önvizsgálat folyamata: „Keresni kezdtem magamat.” Ebben a kifejezésben a Homérosznál gyakran előforduló állítás ellen fordul, miszerint az emberek nem mindig felelősek a tetteikért, hanem felsőbb, isteni hatalmak befolyásolják.